

С. П. РУДА, докт. іст. наук, професор Мистецького інституту
художнього моделювання та дизайну ім. С. Далі, Київ

ІСТОРІЯ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ВІДОМОГО УКРАЇНСЬКОГО МІКРОБІОЛОГА Л. Й. РУБЕНЧИКА

Стаття присвячена Льву Йосиповичу Рубенчику (1896-1988), відомому вітчизняному мікробіологу, член-кореспонденту НАН України, одному з тих, хто стояв у витоків загальної, ґрунтової, водної, геологічної та космічної мікробіології.

Ключові слова: ґрунтові бактерії, мікроорганізми, круговорот речовин у природі, мікробна фауна.

Сучасні наукові знання є результатом багатовікової праці вчених, відомості з життя та творчості яких складають безсумнівний інтерес. В галузі біографістики – однієї з важливих складових історії науки – українські дослідники досягли чималих успіхів. У виданих ними біографічних довідниках [1, 2] вміщено дописи про науковців України та інших країн, які зробили помітний внесок до скарбниці світової науки. Монографічні видання, що вийшли на початку ХХІ століття [3, 4], містять біографічні нариси про провідних вітчизняних діячів науки та культури від минушини до сьогодення. Число книг та дисертаційних робіт, присвячених окремим видатним вченим, досягає декількох сотен, а статей – на порядок вище. Проте кожний день приносить нові, цікаві відомості, які дозволяють розширити коло досліджуваних осіб або повніше представити постаті тих, що вже описані в літературі. Серед вчених, опубліковані дані про життя і діяльність яких потребують уточнення за нових умов відкритості і гласності, заслуговує на увагу один із перших українських мікробіологів, член-кореспондент НАН України Л. Й. Рубенчик.

Лев (Лейб) Йосипович Рубенчик народився в Одесі 3 квітня 1896 р. Згідно запису у метричній книзі його батьки – єфрейтор запасу дрібний підприємець Йосип Лейб Рубенчик (1866-1926, родом із Мінська) та міщанка Сара Мошківна Тепер (1876-1961, родом з Одеси). Хлопчик ріс спокійним, охочим до навчання. В 1905 р., успішно склавши вступний іспит, був прийнятий до 2-ої міської гімназії, незважаючи на жорстку процентну норму, встановлену для осіб єврейської національності. Закінчивши гімназію зі срібною медаллю, в 1916 р. став студентом природничого відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету [5]. З 1895 р. на цьому відділенні почав викладати приват-доцентський курс загальної мікробіології Яків Юлійович Бардах (1857-1929). В основу курсу були покладені питання екології мікроорганізмів, їхньої ролі у круговороті

речовин у природі та у практичній діяльності людини [6]. Біологічні аспекти мікробіології зацікавили Льва Рубенчика більше, ніж епідеміологічні, які на той час вивчалися дуже активно.

У 1922 р., отримавши диплом як випускник Одеського інституту народної освіти, в якій було реорганізовано університет, Л. Й. Рубенчик почав працювати лаборантом Одеського губернського відділу охорони здоров'я, а потім (за рекомендацією Я. Ю. Бардаха) – асистентом Інституту народної освіти. В 1927 р. В 1927–1931 рр. він обіймав посаду професора Одеського інституту технології зерна, а з 1929 р. також і Українського інституту курортології та бальнеології. Продовжуючи започатковану Я. Ю. Бардахом програму досліджень мікроорганізмів одеських лиманів, полів зрошення та солоних озер, він опублікував низку робіт з означених питань, а в 1931 р. захистив докторську дисертацію.

На цей час він вже був не тільки досвідченим дослідником і вправним лектором, а й сімейною людиною. В Інституті технології зерна він познайомився з енергійною молодою жінкою – Марією Борисівною Гальперіною. Народилася вона 3 березня 1900 р. в місті Новоселиця Чернігівського повіту, в родині банківського службовця. У 1915 р. Гальперіни перебралися до Одеси, де Марія закінчила гімназію, а потім Інститут прикладної хімії, одержавши диплом інженера-хіміка. З 1925 р. почала працювати технологом, а потім керівником дріжджового заводу, водночас викладаючи в Технологічному інституті технологію дріжджового виробництва. Тут вона зустрілася з молодим професором Львом Рубенчиком, з яким її об'єднала спільна робота і дружба, що невдовзі переросла в любов. 18 червня 1933 р. в них народився син Борис.

Інститут народної освіти знов було реорганізовано в Одеський університет, і в 1933 р. на його біологічному факультеті відкрилася кафедра мікробіології, завідувачем якої за рекомендацією Д. К. Заболотного призначили Л. Й. Рубенчика. Під його керівництвом колектив кафедри проводив широкі дослідження в галузі загальної, водної та геологічної мікробіології. Чимало уваги приділялося питанням біологічної очистки стічних вод та лікувальних властивостей лиманних вод і грязей [7, 8]. Роботи Льва Йосиповича, пов'язані з геохімічною діяльністю сульфатредуючих бактерій як основних агентів утворення біогенного сірководню в морях і ґрунтах, набули широкої відомості, і одна з бактерій цієї групи була названа *Vibrio rubentshikii* Vaars [9]. На кафедрі вивчались також біопшкодження – мікробіологічна корозія бетонів морських гідротехнічних споруд [10, 11].

В 1939 р. Л. Й. Рубенчика обрали членом-кореспондентом АН України. Його праці буди відомі як в Україні, так і за кордоном. Проте життя в ті роки не було безхмарним. Хвиля репресій захопила і мікробіологів. Харчові отруєння, епідемії, технологічні прорахунки у харчовій та мукомельній

промисловості оголошували «шкідництвом», і чимало вчених було відправлено заслання або в табори чи навіть страчено. Декілька разів перебував під загрозою арешту і Л. Й. Рубенчик. Першого разу це було пов'язано з Одеським єврейським університетом, де він читав українською мовою ботаніку. Університет оголосили шпигунсько-диверсійною організацією, майже всі його співробітники були заарештовані. Якимсь дивом ім'я Рубенчика не потрапило до списків НКВС. Другого разу загроза виникла в зв'язку з приїздом до Одеси відомого мікробіолога Зельмана Ваксмана, майбутнього Нобелівського лауреата. Працюючи в Америці в галузі ґрунтової мікробіології, він був добре ознайомлений з роботами свого українського колеги. Ваксман з дружиною відвідали кафедру мікробіології і були запрошені на обід до Рубенчиків. Але напередодні прийому Льва Йосиповича попередили, що приймати вдома іноземців небезпечно. Довелося вибачитися перед Ваксманами під удаваною причиною хвороби Марії Борисівни. Як виявилось пізніше, за Ваксманом велося стеження, оскільки виникла версія щодо його приїзду до СРСР зі шпигунськими цілями [12]. Наступного разу загрозна ситуація виникла з початком Вітчизняної війни: адже залишатися в окупованій Одесі було дуже ризиковано. Родині Рубенчиків з великими труднощами вдалося виїхати на невеличкому теплоході «Дністер» 17 липня 1941 р.

Спочатку Л. Й. Рубенчик з родиною потрапив до Саратова, де впродовж 1941–1942 р. викладав мікробіологію в університеті. Потім вони перебралися до Уфи, де перебували всі евакуйовані співробітники Української академії наук. В евакуації вчений продовжував дослідження ґрунтових бактерій. Ним було виявлено вплив мікроорганізмів, здатних розкладати целюлозу, на утворення водостійких агрегатів у ґрунті; встановлено вплив низьких температур на азотобактер; вивчено мікробну фауну мінеральної води та мулу Червоноусольського джерела Башкирської АРСР; запропоновано активні штами молочнокислих бактерій для Башкирського тресту хлібопекарної промисловості. Л. Й. Рубенчик був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора та медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні» [13].

У 1944 р., коли Інститут мікробіології АН УРСР повернувся до Києва і відновив роботу, Л. Й. Рубенчика запросили на посаду завідувача відділом загальної і ґрунтової мікробіології. У Києві він продовжив дослідження, розпочаті в Одесі, результатом чого стала низка монографій. Книга, присвячена сульфатредуючим бактеріям, стала першим у вітчизняній літературі зведенням відомостей щодо ролі цих мікроорганізмів в утворенні лікувальних грязей [14]. У наступній монографії показана можливість регулювання мікробіологічними процесами у солоних водоймах [15]. Чималий практичний інтерес складає праця, в якій вчений наводить

результати власних досліджень щодо участі тонових бактерій (*Thiobacillus thioararus*) у корозії металу [16]. Роботи, присвячені вивченню ґрунтових мікроорганізмів, зокрема азотобактера, теж були висвітлені у відповідній монографії [17] і знайшли використання при виготовленні бактеріальних добрив. Реальні основи для використання мікроорганізмів як біологічних індикаторів викладені в роботі, відзначеній премією Д. К. Заболотного [18].

На початку 60-х рр. в Інституті мікробіології та вірусології АН УРСР почали проводитися селекційно-генетичні дослідження в галузі альгології. Л. Й. Рубенчик та В. А. Кордюм отримали авторські свідоцтва на термофільний та азот фіксуєчий штами одноклітинних зелених водоростей, вперше по вивченню взаємовідносин бактерій з хлорелою та синьозеленими водоростями. Проведення комплексних досліджень з альгології та мікробіології було необхідним при створенні замкнених екологічних систем з використанням мікроскопічних організмів як важливої складової космічної біології. Про поширення мікроорганізмів у космосі, про їхню роль у походженні життя Л. Й. Рубенчик розповів у своїх науково-популярних працях [19, 20].

Л. Й. Рубенчик брав участь у рішенні державних завдань по розробці заходів для покращання якості дніпровської води. За виконання роботи по з'ясуванню причин утворення агресивного середовища при будівництві київського метрополітену у 1983 р. він разом із групою співробітників був удостоєний Премії Ради Міністрів СРСР [21].

Дослідницьку працю професор Л. Й. Рубенчик сполучав з викладацькою діяльністю. З 1946 по 1956 рр. він читав лекції з загальної мікробіології на біологічному факультеті Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. Студентська аудиторія слухала його із зацікавленням, але в результаті кампанії кінця 50-х років проти сумісництва він, як і ряд інших талановитих працівників науково-дослідних інститутів, був змушений припинити викладання [22].

Л. Й. Рубенчик завідував відділом до 1972 р., а потім до 1974 р. був науковим консультантом Інституту мікробіології та вірусології АН УРСР. Результат його наукової діяльності – більше 180 наукових праць та низка авторських свідоцтв. Під його керівництвом захищено більше 40 докторських та кандидатських дисертацій. Ним створено школу мікробіологів, які розвивають його ідеї в галузі загальної, ґрунтової, водної та геологічної мікробіології.

Шляхами науки пішов і син Л. Й. Рубенчика, Борис Львович, доктор біологічних наук, автор 6 монографій та 210 друкованих праць, присвячених хімічним канцерогенним речовинам та екологічній онкології. По закінченні Київського університету він завідував відділом екології Інституту експериментальної патології, онкології та радіобіології ім. Р. Є. Кавецького

АН УРСР. У 90-х рр. емігрував за кордон, з 1994 по 1998 рр. був віце-президентом Європейського інституту екології і раку. З 1998 р. живе у Кельні. Під псевдонімом «Борис Рублов» створив низку книг мемуарного характеру, чимало сторінок в яких присвячено батькові.

Помер Лев Йосипович Рубенчик 14 грудня 1988 р., лишивши по собі добру пам'ять як доброзичлива, інтелігентна людина і як талановитий вчений, що зводив мости між людством та безмежним світом невидимих істот.

Список літератури: 1. *Биологи* : биографический справочник / [Бабий Т. П., Коханова Л. Л., Костюк Г. Г. и др.] ; под ред. Ф. Н. Серкова. – К. : Наук. думка, 1984. – 815 с. 2. *Колчинский И. Г.* Астрономы. Биографический справочник / Колчинский И. Г., Корсунь А. А., Родригес М. Г.; под ред. В. В. Иванова. – К. : Наук. думка, 1986. – 509 с. 3. *Ганіткевич Я.* Українські лікарі – вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи: Біографічні нариси та бібліографія / Ярослав Ганіткевич. – Львів, 2002. – 544 с. 4. *Кияни*: біографічний словник / [Андрієнко Л. Г., Гармасар В. Г., ДуPLEнко Ю. К. та ін.]. – Київ: Фенікс, 2004. – 460 с. 5. *Рубенчик Б.* Вновь я посетил... (Ностальгическая повесть об Одессе) / Борис Рубенчик. – <http://www.sunround.com/club/rublov.htm> 6. *Руда С.* Нариси з історії мікробіології в Україні (кінєць ХІХ – початок ХХ ст.) / Світлана Руда. – К., 2000. – 262 с. 7. *Рубенчик Л. И.* К мікробіології соляних водоємів / Л. И. Рубенчик // Микробиол. – 1933. – Т. 8. – Вып. 5. – С. 65. 8. *Рубенчик Л. И.* К мікробіології грязевих озёр. Исследование Куяльницкого лимана / Л. И. Рубенчик // Микробиология. – 1935. – Т. 4. – Вып. 3. – С. 23-25. 9. *Іваниця В. О.* Мікробіологія в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова (1865-2003) / Іваниця В. О., Юргелайтіс Н. Г., Бурлака Т. В. – Одеса : Фенікс, 2004. – 136 с. 10. *Рубенчик Л. И.* Мікробіологічні досліді бетонів гідротехнічних споруд одеського порту / Л. Й. Рубенчик, Й. Й. Колкер // Труды Одеського державного університету. Біологія. – 1938. – Т. 3. – Вып. 1. – С. 7. 11. *Рубенчик Л. И.* Мікроби як фактор корозії цементу і бетону / Л. Й. Рубенчик // Вісті Академії наук УРСР. – 1940. – № 1. – С. 67-77. 12. *Рубенчик Б.* Учений из Аркадии. К 110-летию со дня рождения профессора Л. И. Рубенчика (03.04.1896-14.12.1988) / Борис Рубенчик // Тиква. – 2006. – Апрель. 13. *Смирнов В. В.* Микробиологи Украинской академии наук в годы Великой Отечественной войны / В. В. Смирнов, С. А. Матвеев // Микробиол. журн. – 1985. – Т. 47. – № 3. – С. 3-7. 14. *Рубенчик Л. И.* Сульфатредуцирующие бактерии / Л. И. Рубенчик. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1947. – 96 с. 15. *Рубенчик Л. И.* Микроорганизмы и микробиальные процессы в соляных водоёмах Украины / Л. И. Рубенчик. – К. : Изд-во АН УССР, 1948. – 118 с. 16. *Рубенчик Л. И.* Микроорганизмы как фактор коррозии бетонов и метал лов / Л. И. Рубенчик. – К. : Изд-во АН УССР, 1950 – 62 с. 17. *Рубенчик Л. И.* Азотобактер и его применение в сельском хозяйстве / Л. И. Рубенчик. – К. : Изд-во АН УССР, 1960. – 328 с. 18. *Рубенчик Л. И.* Микроорганизмы – биологические индикаторы / Л. И. Рубенчик. – К. : Наук. думка, 1972. – 163 с. 19. *Рубенчик Л. И.* Микроорганизмы и космос / Л. И. Рубенчик. – К. : Наук. думка, 1968. – 111 с. 20. *Рубенчик Л. И.* Поиск микроорганизмов в космосе / Л. И. Рубенчик. – К. : Наук. думка, 1979. – 132 с. 21. *Андреек Е. И.* Лев Йосифович Рубенчик (к 100-летию со дня рождения) / Е. И. Андреек // Микробиол. журн. – 1996. – Т. 58. – № 1. 22. *Руда С.* Мости між двома світами (до 110-річчя від дня народження мікробіолога Льва Рубенчика) / Світлана Руда // Українознавство: Календар-щорічник 2006. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 232-233.

Надійшла до редакції 11.10.2012 р.

Історія життя і творчості відомого українського мікробіолога Л. Й. Рубенчика / С. П. Руда // Вісник НТУ «ХП». Серія: Історія науки і техніки. – Х. : НТУ «ХП», 2013. – № 68 (1041). – С. 157–162. – Бібліогр.: 22 назв.

Стаття посвячена Льву Іосифовичу Рубенчику (1896-1988), відомому отечественному мікробіологу, члену-кореспонденту НАН України, одному з тих, хто стояв у історії загальної, ґрунтової, водної, геологічної і космічної мікробіології.

Ключевые слова: ґрунтові бактерії, мікроорганізми, круговорот речовин в природі, мікробна фауна.

The paper is devoted to Lev Iosifovich Rubenchik (1896-1988), well-known Ukrainian microbiologist, member of Ukrainian Academy of Sciences, one of those who stood at the origins of general, soil, water, geologic and cosmic microbiology.

Key words: Soil bacteria, microorganisms, circulation of substances in nature, microbe fauna.